

Ба Шурои диссертациони 6D.KOA-013 –
и назди Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес
ва сиёсати Тоҷикистон (735700, ш. Хучанд,
микронуҳияи 17, бинои 1)

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба кори диссертациони Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ
(*Маҳмадалиев Бахтиёр Набиевич*) дар мавзӯи «Такмили танзими омилҳои
экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодии минтақа: назария ва
амалия» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси 08.00.03 – Иқтисодии минтақавӣ ва ҳудудӣ

1. Мубрамияти мавзӯи таҳқиқот. Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ
ва афзоиши истеҳсоли молҳои саноатӣ боис гардиданд, ки масъалаи
таъмини устувори иқтисодии миллӣ ва минтақаю ҳудудҳои он
таваҷҷуҳи таъмини ҳифзи муҳити зист, нигоҳ доштани ҳолати мусоиди
экологӣ, яке аз самти муҳими фаъолияти минбаъдаи инсон дар раванди
таракқиёти иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда шавад.

Зикр кардан зарур аст, ки дар давраи муосири рушд афзоиши
корхонаҳои саноатӣ, воситаҳои нақлиёт, тағйироти иқлим, гармшавии
ҳаво, обшавии босуръати пирахҳо, аз ҳад зиёд истифода шудани
захираҳои табиӣ, коҳишёбии ҳаҷми захираҳои табиӣ ва ғайра аз зумраи
омилҳои мебошанд, ки боиси ифлосшавии муҳити зист ва хатарҳои
экологӣ дар минтақаҳои алоҳида мегарданд.

Аз лиҳози гуфтаҳои болозикр дар шароити муосири рушди
иҷтимоию иқтисодӣ ҳар як давлати алоҳидаро зарур аст, ки ҳолати
экологии минтақадорро таҳти назорати доимӣ қарор диҳанд. Дар самти
мазкур саҳми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар минтақаҳои
алоҳида бояд назаррас бошад. Коркарди стратегияю барномаҳои
давлатии рушди устувори минтақаҳо ва татбиқи самарабахши онҳо,
андешидани тадбирҳо ҷиҳати амнияти экологӣ, ҳамкориҳои дучонибаю
бисёрҷониба бо роҳбарони корхонаҳои алоҳидае, ки дар ифлосшавии
муҳити зист таъсири назаррас дорад, аз ҷумлаи фаъолияти мақомоти
давлатӣ дар танзими соҳаи экологӣ мебошад.

Таъкид кардан зарур аст, ки масъалаи мавриди таҳқиқ дар
ҳуҷҷатҳои стратегияи кишвар аз ҷумла дар «Стратегияи миллии рушди
Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «Барномаи давлатии
рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд то давраи соли 2025» муҳим
арзёбӣ карда шудааст.

Ҳамин тавр, вазъи ба миён омада, масъалаҳои мавҷудаи экологӣ ва тақмили талаб будани чораҳои танзимии соҳаи экологӣ дар сатҳи минтақа боиси гардиданд, ки муаллиф мавзӯи мавриди назарро предмети таҳқиқ қарор диҳад.

2. Дарачаи асосноксозии муқаррароти илмӣ, хулоса ва тавсияҳои, ки дар диссертатсия оварда шудаанд.

Бо гузаронидани таҷрибаҳо, бозътимодии маълумотҳо, миқдори кофӣ маводи таҳқиқотӣ, қоркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот дар доираи тақмили танзими омилҳои экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодии минтақа ва интишороти натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маҷаллаҳои бонуфузи ватанӣ ва хориҷӣ интишор ёфтаанд. Хулосаву тавсияҳо бо таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ таҷрибавӣ асос ёфтаанд.

Дар диссертатсия маҷмуи методҳои таҳқиқоти иқтисодӣ: методҳои таҳлили низомманд ва мантиқӣ, таҳлили илмӣ ва синтез, методи таҳлили муқоисавӣ, методҳои иқтисодии оморӣ, методи арзёбии қоршиносӣ истифода шудаанд, ки ба қоркарди хулосаҳои асоснок аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидаи дисертантро инъикос мекунанд.

3. Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия тибқи шиносномаи ихтисосҳои ҚОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.03 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёти минтақавӣ) мувофиқи бандҳои: 3.1. Инкишофи назарияҳои иқтисодиёти маконӣ ва минтақавӣ; усулҳо ва фишангҳои таҳқиқотҳои иқтисодии маконӣ; эконометрикаи қаламравӣ; таҳлили низомии мушкilotҳо ва ҳолатҳои минтақавӣ. 3.5. Дигаргунҳои қаламравӣ-минтақавӣ; муаммоҳои таъсисёбии муҳити ягонаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; фарқгузориҳои минтақавии иҷтимоӣ - иқтисодӣ; ҳамгироии маконӣ ва дезинтеграцияи мамлакат. 3.17. Муҳити махсуси иқтисодӣ - ҳуқуқии тараққиёти маҳаллӣ ва минтақавӣ. 3.18. Ташкил ва баҳодихии самаранокии фаъолияти мақомоти ҳокимияти идоракунӣ дар вилоятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ноҳияҳои маъмурӣ; истифодаи чунин баҳодихӣ дар низомии идоракунӣ ва назорати давлатӣ.

4. Навгони таҳқиқоти илмӣ дар инкишофи назария, методологияи таҳқиқи омилҳои экологӣ ва қоркарди низомии тадбирҳои амалӣ оид ба ҳал ва танзими муаммоҳои экологӣ дар самти ноил гаштан ба рушди устувори минтақа зоҳир мегардад.

Ба андешаи мо, унсурҳои асосии наwgони илмӣ, ки муаллиф онҳоро шахсан ба даст овардааст, инҳоянд:

- шарҳи муаллифии принципҳои таъмини рушди устувори иқтисодии минтақа дода шудааст. Тибқи он алоқамандии сатҳи баланди иқтисодии минтақа бо низоми дар худ ихотақунандаи он, яъне муҳити табиӣ асоснок карда шудааст, ки зарурияти ҳатмӣ ба инобат гирифтани принципҳои зерин пешниҳод гардидааст:

а) коркарди лоиҳаи рушди иқтисодӣ бояд ба низоми экологии таъмини ҳаёти аҳолии мувофиқат кунад;

б) тақсими одилонаи захираҳо ва имкониятҳо на танҳо барои насли аҳолии муосир, балки барои наслҳои оянда, ҳамчунин барои ҳайвоноту наботот мутобиқат намояд;

в) самаранокии сармоягузори дар асоси андозаи ҳиссаи, беҳтар гардонидани сармояи табиӣ он арзёбӣ карда шавад.

- асоснок гардидааст, ки услуби арзёбии ваъзи экологӣ дар илми муосири иқтисодӣ бисёрҷабҳа ва гуногун буда, интихоби он барои истифодабарӣ аз ҳадафҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳида вобаста аст. Гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои арзёбии ваъзи экологӣ дар самтҳои зерин сурат гирифтааст:

а) дастрасии технологияҳои инноватсионие, ки ба экология, равона карда шудааст дастрас мебошанд, ҳисоб карда шудааст;

б) таҷдидшаванда, ки ҳамчун «коэффисиенти самаранок» ҳиссаи хароҷоти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ба масъалаҳои экологӣ дар маҷмуаи маҳсулоти минтақа (МММ) барои ҳар як гурӯҳи хароҷот;

в) сохторӣ, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаҳо самаранокии субъектҳои иқтисодиро дар минтақа муайян менамояд.

- исбот гардидааст, ки дар минтақа партови обҳои ифлосшуда солҳои охир ба маротиба зиёд шуда боиси вайрон гаштани муҳити зист гардидааст. Исбот карда шудааст, ки муаммоҳои экологӣ дар вилояти Суғд дар солҳои охир шадид гардида тамоюли афзоиш дорад, ки он бо зиёдшавии иқтидорҳои саноатӣ, миқдори воситаҳои нақлиётӣ дар байни аҳолии, бо мақсади дарёфти фоида ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои табиӣ, бо техникаю технологияи фарсудаи куҳна алоқаманд аст. Исбот гардидааст, ки вилояти Суғд дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ аз рӯйи паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимии ихроҷ ба ҳавои атмосфера маҳалли савумро дорад, сарбории он ба ҳудуди минтақа, инчунин ба ҳар як нафар аҳолии вилоят низ тамоюли афзоиш дорад, ки мақомотҳои маҳаллии давлатии иҷроия бояд таваҷҷуҳи хоса диҳад.

- муайян шудааст, ки тибқи меъёри ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарноки тозанашуда аз манбаъҳои доимии ихроҷ

вилояти Суғд дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ мавқеи дувумро дорад. Сабабҳои асосии вазъи мазкурро бо далелҳои зерин алоқаманд аст:

а) мавҷудияти зиддият байни субъекти иқтисодии минтақа, баҳри таъмини рушд;

б) манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ бо таъмини амнияти экологӣ;

в) нокифоя будани маблағгузорӣ барои ҳифзи муҳити зист;

г) номувофиқати техника, технологияи мавҷуда дар соҳаи саноат ва талаботу стандартҳои экологӣ;

д) тафаккури сусти маърифати экологӣ дар байни аҳоли;

е) сатҳи нокифояи таҳассусмандии захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолоти молу хизматрасониҳо.

- исбот карда шудааст, ки дар вилояти Суғд аз рӯйи консентратсия бештари моддаҳои ифлоскунандаи ҳаво шахрҳои Хучанд, Панҷакент, ноҳияҳои Бобочон Ғафуров ва Айнӣ пешсафанд, ки бо сатҳи баланди зичии қойгиршавии корхонаҳои саноатӣ ва аҳоли дар ин ҳудудҳо вобаста аст. Ҳамзамон, исбот гардидааст, ки соф (безарар) кардани партовҳои аз манбаҳои доимии ифлоскунандаи ҳавои атмосфера дар шахру ноҳияҳои номбаршуда (бо истиснои шаҳри Панҷакент) сатҳи баландро дошта бошад ҳам, минбаъд дар ҳалли муаммоҳои экологӣ баҳри таъмини рушди устувор ҷалби сармоягузорию самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ қабул намояд;

- асоснок карда шудааст, ки бақордарории фондҳои асосӣ (муцаҳҳазгардонии техникаю технологияи инноватсионӣ) дар ҳудуди вилояти Суғд, ҳоло ба мақсади сиёсати танзими муаммоҳои экологӣ ва рушди иқтисодӣ ҷавобгӯ намебошад. Зеро ҳиссаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ нисбат ба маҷмуаи маҳсулоти минтақа дар солҳои охир тамоюли пастшавӣ дорад. Новобаста аз он мудаллал гардидааст, ки аз рӯйи критерияи бақордарории фондҳои асосӣ ба ҳар сари аҳоли дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе, дар байни шаҳру ноҳияҳои зерини вилояти Суғд бошад, шаҳри Хучанд, ноҳияи Бобочон Ғафуров, Исфара, Ҷаббор Расулов, пешсаф буда, дар сафи ақиб мондаҳо Айнӣ, Деваштич, Зафаробод, Кӯҳистони Мастҷоҳ, Шаҳристон мебошад. Исбот гардидааст, ки бояд аз навсозии фондҳои асосӣ бо унсури нави инноватсионӣ дар корхонаҳои истеҳсолии шаҳру ноҳияҳои вилоят тавачҷуҳ дода шавад;

- асоснок карда шудааст, ки ҷанбаи муҳимми танзими вазъи экологии минтақа таъсиррасонии муҳити зист, ташкили механизми салоҳиятдори маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ оид ба ҳифзи экологӣ мебошад. Дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ имкониятҳои маблағгузорию буҷет хеле

маҳдуданд, ташкили «Фонди маҳаллии экологӣ» мувофиқи мақсад аст, ки бояд ҳамаи сарчашмаҳо, яъне бучавӣ, ғайрибучавӣ, ҷаримаҳо, маблағҳои хайриявӣ, соҳибкорӣ ва ғайраҳо ғанӣ карда шаванд. Фонди мазкур манбаи таъиноти махсус дошта барои эҳтиёҷоти дигар истифода нашавад;

- коркард ва пешниҳоди маҷмуаи тадбирҳо оид ба самаранок идора намудани рушди экологиву иқтисодии минтақа, ки қисматҳои зеринро дарбар мегирад: - дар самти идоракунии партовҳо; дар равияи баланд бардоштани маърифати экологӣ; васеъ намудани инфрасохтори экологӣ; дар соҳаи ба экология нигаронидашудаи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ; васеъ намудани сарчашмаҳои молиявӣ иқтисодӣ; паст кардани таъсири ҳолати техногенӣ ба ҳаёт ва ғайра, ки ҳар яки он чорабиниҳои махсусро дар бар мегирад.

5. Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо.

Аҳамияти илмӣ натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки муаллиф принсипҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ минтақаро шарҳ додааст. Тибқи он алоқамандии сатҳи баланди иҷтимоӣ иқтисодӣ минтақа бо низомӣ дар худ ихотакунандаи он, яъне муҳити табиӣ асоснок карда шудааст. Инчунин муаллиф ҷанбаҳои назариявӣ методологии танзими омилҳои экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ минтақаро таҳқиқ намудааст. Муаллиф меҳисобад, ки дар айни замон гузаронидани тадқиқот оид ба масъалаҳои рушди экологӣ зарур буда, ҳалли онҳо имкон медиҳад, ки системаи идоракунии табиат тағйир дода, сатҳи фарҳанги экологӣ баланд шавад, инчунин равандҳои таъсири мутақобилаи ҳама шаклҳои ҳаёти ҷамъият мебошад (саҳ. 32). Ҳамин тавр, аҳамияти илмӣ назариявии кори диссертатсионӣ дар инкишоф ва такмили муқаррароти алоҳидаи назариявӣ ва амалӣ оид ба ташаккули чораҳои экологӣ дар бизнеси хурд ва миёнаи иқтисодӣ минтақавӣ зоҳир мегардад, ки ба идоракунии самаранок ва инкишофи он дар амалия имконият медиҳад. Муқаррароти назариявии диссертатсия дар раванди тадриси фанҳои «Иқтисодӣ экологӣ», «Иқтисодӣ минтақавӣ», ҳамчунин ҳангоми гузаронидани курсҳои махсуси фанҳои соҳавӣ дар ДКМТ ва дар ДДХБСТ истифода мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ аҳамияти амалӣ доранд, истифодаи онҳо ба баланд бардоштани таъсирпазирии иқтисодӣ минтақа ва дараҷаи идорашавандагии пешбурди экологӣ мусоидат мекунад.

Аҳамияти иқтисодӣ натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки муаллиф дар заминаи таҳқиқ механизми ташкилии иқтисодӣ

бозори хизматрасонию экологиро коркард намудааст. Механизми ташкилию иқтисодӣ аз ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, барқароркунӣ ва истифодаи оқилонаи он бо кӯмаки тадбирҳои иқтисодӣ таъмин аст. Унсурҳои асосии он иборатанд аз: идоракунии банақшагирии чорабиниҳои корӣ ва таҳияи барномаҳои маҷмуии мақсаднок оид ба ҳифз, барқароркунӣ ва истифодаи оқилонаи муҳити зист; маблағгузорию фаъолият оид ба тавсеаи бозори хизматрасонию экологӣ; Муқаррар намудани андоза ва меъёри пардохт барои истифодаи объектҳои табиӣ суғуртаи хавфи соҳибкорӣ; мониторинги ҳолати муҳити зист ва объектҳои идоракунии табиат; таҳияи дурнамои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси дурнамои рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ; баҳисобгирӣ, ҳисоботдиҳӣ; дастгирии фаъолияти инноватсионӣ, соҳибкорӣ ва дигар фаъолият оид ба истифодаи ҳамаҷониба ва ҳифзи захираҳои табиӣ; мутобиқи тартиби муқарраршуда зарари ба объектҳои табиӣ расонидашуда; аудит; экспертиза; кадастрҳо. Бо мақсади таҳия намудани тавсияҳои методологӣ ва амалӣ оид ба такмил додани механизми ташкилию иқтисодӣ, ба назари мо, ду ҷузъи асосии ташкилӣ ва иқтисодиро ҷудо кардан зарур аст.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои кори диссертатсионӣ аҳамияти амалӣ дошта, хангоми таҳияи барномаҳои маҷмуии баланд бардоштани ҳолати экологии минтақа ва кишвар (маълумотномаҳои Сарраёсати ҳифзи муҳити зист дар вилояти Сугд дар бораи татбиқ аз 06.10.2022, № 2284/1.6 ва муассисаи давлатии “Маркази ҳамохангсозӣ дар вилояти Сугд” аз 30.09.2022, № 76) мавриди истифода қарор додашудааст.

Аҳамияти иҷтимоии натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки дар таҳқиқот муаллиф коркард ва пешниҳоди маҷмуаи тадбирҳо оид ба самаранок идора намудани рушди экологии минтақа, ки қисматҳои зеринро дарбар муяссар шудааст: - дар самти идоракунии партовҳо; дар равияи баланд бардоштани маърифати экологӣ; васеъ намудани инфрасохтори экологӣ; дар соҳаи ба экология нигаронидашудаи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ; паст кардани таъсири ҳолати техногенӣ нақлиёти автомобилӣ ва ғайра, ки ҳар яки он чорабиниҳои махсусро дар бар мегирад, ифода меёбад.

6.Тавсияҳои умумии кори диссертатсионӣ. Сохтори диссертатсия, гузориши мақсад ва мантикии алоқамандии онҳо тасдиқ мекунанд, ки муаллиф масъалаҳои гузошташударо амиқ дарк ва таҳқиқ намуда, ҷиҳати таҳлили васеи муаммоҳои такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа асосҳои назариявӣю методологиро коркард намояд.

Кори диссертационӣ муқаддима, панҷ боб ва хулосаро дар бар мегирад. Диссертатсия аз 354 саҳифа иборат буда, рӯйхати адабиёти қор аз 303 номгӯӣ сарчашмаҳо иборат аст. Диссертатсия 32 ҷадвал, 21 расм ва 2 диаграммаро дар бар мегирад. Дар муқаддима мубрамияти таҳқиқот асоснокӣ ва дараҷаи омӯзиши он тавсиф шудааст. Инчунин ҳадафу вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот муайян гардида, наwgониҳои илмӣ ва аҳамиятнокии амалии натиҷаҳои бадастовардашуда мухтасар оварда мешаванд.

Дар боби якум, «**Асосҳои илмӣ таҳқиқи танзими омилҳои экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодии минтақа**» эволютсияи назарияи рушди устувор дар низомҳои иқтисодии иҷтимоӣ, мундариҷа ва муқаррароти асосии низоми экологӣ дар иқтисодии минтақа, инчунин асосҳои институтсионалии ташаккули низоми экологӣ дар иқтисодии минтақа таҳқиқ карда шудааст (саҳ. 20 - 73).

Дар ин боби қори диссертационӣ эволютсияи назарияи рушди устувор дар низомҳои иқтисодии иҷтимоӣ таҳқиқ шуда, мундариҷаи концепсияи рушди устувор чун парадигмаи ҳалли муаммоҳои экологӣ дар сатҳҳои гуногуни (мега-, макро-, мезо-, микросатҳ) дар асоси муносибати низоманд тасҳеҳ карда шудааст. Дар асоси таҳқиқ муаллиф собит намудааст, ки таъмини устуворӣ дар дохили ҳуди низом ва ҳосиятҳои он гузошта шудааст: қобилият ба худинкишоф, худтанзимкунӣ, муқобилият ба омилҳои ноустуворкунанда, ҳамчунин мавҷудияти ҳамкориҳои мутақобилаи ҳамаи зернизомҳоро таъмин мекунад (саҳ. 20 - 37).

Дар диссертатсия омадааст, ки рушди устувори минтақаро метавон ҳамчун раванди динамикии фаъолияти системаи иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ фаҳмид, ки дар доираи он баробарии манфиатҳои иҷтимоию экологии қома ба даст оварда мешавад. Дар баробари ин, ноил шудан ба ҳадафи асосии рушди устувор муайян намудани хусусиятҳои рушди иҷтимоию экологӣ-иқтисодиро дар назар дорад, ки имкон медиҳад маҷмуи омилҳои муҳити иҷтимоию экологӣ муайян карда шаванд. Инчунин, дар қори диссертационӣ махсус баррасӣ мегардад, ки самарани пурраи иқтисодиро танҳо дар сурати ба назар гирифтани ҳарҷоти такрористеҳсолкунии сарватҳои табиӣ ва сифати муҳити зист ба даст овардан мумкин аст. Татбиқи ин муқаррарот аз сатҳи гузариши типӣ техногении иқтисодӣ ба намуди рушди экологӣ вобаста аст. Дар давраи поёнии гузариш маҳдудияти навъи техногении рушд ва гузариши тадриҷан ба навъи устувори рушди экологӣ ва иқтисодӣ бояд баргарӣ дошта бошад, ки ин пеш аз ҳама ба ҳамбастагии муносибатҳои экологӣ ва иқтисодӣ дар системаи рушди устувор нигаронида шудааст (саҳ. 37 - 42).

Дар кори диссертационӣ аз ҷониби муаллиф асосҳои институтсионалии ташаккули низоми экологӣ дар иқтисодиёти минтақа баррасӣ шуда, муаллиф таъкид менамояд, ки ташаккули ғайримутамаркази системаи меъёрҳои экологӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои минтақавии ҳам базаи истехсолӣ ва ҳам ҳолати муҳити табиӣ ба назар гирифта шаванд. Системаи идоракунии минтақавӣ дар ин ҳолат объекти дорои сохтори хеле мураккаби институтсионалӣ мебошад. Он воҳидҳои гуногуни ташкилиро дарбар мегирад, ки ба робитаҳои идоракунӣ қариб дар ҳамаи зинаҳои иерархивии системаи идоракунӣ алоқаманданд: миллӣ, минтақавӣ. Дар чунин шароит ташаккул додани мавқеи аниқу мутобиқшуда оид ба истифодабарии сарватҳои табиӣ ва таъсири мутақобилаи элементҳои системаи иҷтимоию иқтисодии минтақа бо муҳити зист аз ҷиҳати назариявӣ вазифаи хеле душвор ва тағйирнопазир мебошад (саҳ. 58 - 59).

Дар диссертатсия муайян карда шудааст, ки дар равандҳои идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ мушкилоти экологӣ аз маҷмуи умумии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян карда намешаванд. Ин аксар вақт боиси амалӣ нагардидани тадбирҳои эҳтимолии экологӣ мегардад. Ғайр аз ин дар корхонаҳо барои ҳалли проблемаҳои экологӣ ва иқтисодӣ маблағҳои хурд - қариб даҳ ва сад фисади фонда чудо карда мешаванд. Ҳоло дар кишвар стратегияи ягонаи таъмини рушди иқтисодӣ бо дарназардошти шароити бозор ва талаботи бехатарии экологии минтақа мавҷуд нест, баҳисобгирии идоракунии фаъолияти экологӣ ба роҳ монда нашудааст, сохтори мавҷуда бесамар ва банақшагирии тиҷорат дар ин минтақа вуҷуд надорад. Аксарияти корхонаҳо зарурати идоракунии экологӣ, маркетинги экологӣ, аудити экологӣ ва дигар механизмҳои ташкилию иқтисодиро дарк намеkunанд. Масъалаҳои назариявӣ ба кадрӣ кифоя қор карда нашудаанд, базаи методологӣ ва нормативӣ мукамал нест. Бинобар ин, дар сатҳи минтақавӣ нақшаҳои стратегӣ, барномаҳои рушди устувори идоракунии иқтисодиёти минтақаро бо назардошти амнияти экологӣ таҳия кардан лозим аст (саҳ. 68).

Дар боби дуюм «**Равияҳои методологии танзими омилҳои экологӣ – дар ноил гаштан ба ҳадафҳои рушди устувори минтақа**» усулҳои арзёбии ҳолати экологии минтақа дар назария ва амалияи илми иқтисодӣ, принципҳои ташаккули фаъолият оид ба ҳифзи табиат ва танзими он дар шароити иқтисодиёти бозор, механизмҳои ташкили иқтисодии ҳифзи табиат дар кишварҳои хориҷӣ арзёбӣ гардидаанд (саҳ. 74 -127).

Муаллиф таъкид менамояд, ки тартиби арзёбии таъсир ба муҳити зист амалкунанда, ки воситаи муҳими ба инобат гирифтани омилҳои

экологӣ дар таҳияи лоиҳаҳои рушди иқтисодӣ мебошад, арзёбии таъсири экологиро ҳангоми қабули қарорҳои стратегӣ дар соҳаи зарурӣ дарбар намегирад, раванди таҳияи ҳуҷҷатҳои сатҳи стратегӣ ва аз ин рӯ, инчунин қодир нест, ки афзалиятҳо ва нуқсонҳои самтҳои алтернативии стратегиро муайян кунад (саҳ. 74).

Дар асоси арзёбии муаллиф муайян карда мешавад, ки дар айни замон барои баҳодиҳии сарбории антропогенӣ муҳити зист доираи маҳдуди меъёрҳо танҳо аз ҷиҳати ба ҳисоб гирифтани реаксияи идорашавандаи муҳити табиӣ истифода бурда мешавад, ки барои пурра муайян кардани дараҷаи таназзул имкон намедиҳанд. Меъёрҳои, ки дараҷаи реаксияи беназорати муҳити табииро тавсиф мекунанд, ба монанди потенциали азхудкунӣ, шиддатнокии технологӣ, аз ҷониби ҷузъҳои асосӣ кам шудани элементҳои муҳити табиӣ ва ғайра дар амал истифода намешаванд, зеро муқаррароти қонунӣ надоранд. Аз ин лиҳоз, муаллиф пешниҳод менамояд, ки нишондиҳандаҳои арзёбӣ ва ташхиси ҳолати бехатарии экологӣ бояд ба номгӯи меъёрҳои, ки барои ҳар як алтернативаи муайяншуда ҳисоб карда шудааст, ба назар гирифта шаванд (саҳ. 78 - 79).

Дар диссертатсия баррасӣ мегардад, ки арзёбии ҷамъбасти ҳамчун аҳамияти экологӣ тавсиф карда мешавад, аз ҷиҳати пуррагии иттилоот ба қадри кофӣ қобилиятнок аст, давраи фарогирии як сол (ё ним сол) дорад, иерархӣ ба сатҳи минтақа дахл дорад, яъне ба формати намоиши пешниҳодшуда мувофиқат мекунанд. Низоми қабули қарор, ҳангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ, дар сатҳҳои гуногуни банақшагирӣ татбиқ шуда, як унсурҳои механизми идоракунӣ рушди экологии минтақа гардад (саҳ. 93 - 94).

Муаллиф таъкид менамояд, ки истифодаи фишангҳои иқтисодӣ, тадбирҳои онҳо ба коҳиш додани таъсири техногенӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки омилҳои экологӣ дар ҳисобҳои миллӣ ҳамчун тадбири бештар самарабахши характери пешгирикунанда ва муътадил гардондани афзоиши истеъмолот вусъат мебахшад (саҳ. 110).

Дар боби сеюм «**Хусусият, тамоюл ва вазъи омилҳои экологӣ дар рушди иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон**» арзёбии вазъи экологӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳқиқи механизмҳои ташкили ҳифзи табиат ва истифодабарии захираҳои табиӣ дар минтақа: хусусиятҳо ва муаммоҳо ва омӯзиши омилҳои, ки ба ҳолати экологӣ тасиррасонанда: мундариҷа ва тамоюлот таҳқиқ шудааст (саҳ. 128 - 188).

Дар чаҳорҷӯбаи боби мазкур муаяйн карда шудааст, ки таҳлили усулу равишҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки ҳоло методологияи арзёбии таъсири иқтисодӣ ва муҳити зист дар минтақаҳо вучуд надорад. Муносибатҳои зиёде вучуд доранд, ки аксари онҳо на ба низомии минтақавии экологӣ, балки тавозуни рушди иқтисодиро баҳо медиҳанд. Равишҳои гуногунро барои арзёбии устувории низомҳои минтақавӣ пешбинӣ мекунад. Аммо ҳамаи ин пешравиҳо имкон намедиҳанд, ки номутавозунии экологӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рушди минтақаҳо чен карда, ба рушди мутаносибии минтақаҳо баҳои умумӣ дода шавад (саҳ. 135 - 136).

Дар таҳқиқот муаллиф ифшо намудааст, ки дар ҷорӣ намудани меъёри «афзоиши арзиши дороиҳо»-и ширкат дар баҳодиҳии самаран экологӣ истеҳсолот масъаларо ба самти амалӣ мегузаронад. Пеш аз ҳама, ин равиш барои соҳаҳои муҳим аст, ки аз ҷиҳати экологӣ тозаанд ва арзиши бозорашон нисбат ба он ширкатҳои, ки технологияҳои ба ифлосшавӣ тобоварро истифода мебаранд, хеле баландтар аст (саҳ. 142).

Муаллиф меҳисобад, ки бояд ҳамчун маҳсули арзишҳои нисбии ифлосшавӣ ва истеъмол ҳисоб карда шавад. Тавре, ки дар омор маъмул аст, дар сурати омӯзиши динамика чунин афзоиши динамикаи умумии ҳароҷоти экологӣ фаъолияти иқтисодии минтақаро нишон медиҳад. Дар мавриди мукоиса бо минтақаи пешрафта амалиёти зарбкунӣ истифода мешавад, зеро истеъмол ва ифлосшавӣ ҷанбаҳои гуногуни низомии минтақавиро тавсиф мекунанд (саҳ. 160).

Дар боби чорум «**Омили экологӣ дар таҳия ва амалишавии сиёсати рушди иқтисодӣ миёни минтақа**» механизми экологӣ ҳамчун омили беҳтаргардонии муҳити сармоягузори минтақа, таҳия ва интиҳоби сиёсати сармоягузори рушди минтақа дар асоси вазъи экологии минтақа ва инчунин, таъсири вазъи экологӣ ба сиёсати соҳавии иқтисодӣ миёни вилояти Суғд баррасӣ шудааст (саҳ. 189 - 248).

Муаллиф дар асоси таҳлил меҳисобад, ки омӯзиши рафти ба истифода додани фондҳои асосӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд таваҷҷуҳи хоса дорад. Динамикаи ба истифода додани воситаҳои асосӣ дар тамоми минтақа дар давраи солҳои 2014-2020 гарчанде тамоюли афзоиш дошта бошад ҳам, дар давоми се соли охир коҳиш ёфта истодааст, ки ин ба омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ (коҳиши мизони сармоягузориҳои асосӣ, пандемияи COVID-19 ва ғайра) вобаста аст (саҳ. 205).

Дар асоси таҳлили таҷрибаи ватанию хориҷӣ муаллиф таъкид менамояд, ки ҳавасмандгардонии иқтисодии муҳофизати муҳити зист бо усулҳои маҷбуркунӣ маҳдуд намешавад: сиёсати ҳавасмандгардонӣ ва

ёри иқтисодӣ ба корхонаҳое, ки ба муқобили ифлосшавӣ мубориза мебаранд, нақши калон мебозад. Механизми бозории ҳифзи муҳити зист таҳия шуда истодааст, ки истифодаи субсидияҳои экологӣ, қарзҳо, андозҳо, пардохтҳо, ҷаримаҳо, кредитҳо ва квотаҳои вобаста ба партовҳои моддаҳои зарарнок ба атмосфераро пешбинӣ мекунад (сах. 223).

Дар диссертатсия муайян шудааст, ки дар минтақа як қатор соҳаҳои илмталаб рушд мекунанд, минтақа аз захираҳои ғании замин барои фаъолияти самараноки комплекси агросаноатӣ мувофиқ аст, аз ин рӯ, кӯшиши ба таъхир андохтани гузариши минтақа ба модели инноватсионии рушд хато хоҳад буд. Рушди иқтисодии вилояти Суғд бояд на дар заминаи технологияҳои захираталаб ва энергетикӣ, балки аз ҳисоби ҷалби бахши соҳибкорӣ ба равандҳои навсозӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф ва аз ҷиҳати экологӣ тоза сурат гирад. Модернизатсияи истеҳсолот ҳам бо самарани иқтисодӣ ва ҳам бо кам кардани партовҳои зарарнок, тараққиёти бепартов фоидаи дучанд медиҳад. Таҷрибаи чунин навсозӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон на танҳо беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, балки ба таври назаррас беҳтар шудани сифати зиндагии мардумро нишон медиҳад (сах. 236).

Муаллиф таъкид менамояд, ки зарурати танзими идоракунии стратегии рушди экологии иқтисодии минтақа, аз нав дида баромадани ҳам стратегияи миллии рушди иқтисодӣ ва ҳам минтақаҳоро ба миён меорад. Қадами аввал бояд муайян ва асоснок кардани афзалиятҳои ҳалли муаммоҳои экологӣ минтақа, таҳия ва татбиқи заминаи стратегии идоракунии он, асосноккунии механизми идоракунии муаммоҳои экологии минтақа бошад (сах. 248).

Дар боби панҷум «**Такмили механизми экологии таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа**» такмили банақшагирии минтақавии ҳифзи табиат ва танзими сарбории техногенӣ, моделиронӣ ва пешгӯикунии вазъи экологӣ дар самти танзими рушди устувори иқтисодиёти вилояти Суғд, ҳамчунин тавсияҳо оид ба такмили танзими омилҳои экологии минтақа барои давраҳои оянда таҳқиқ мегарданд (сах. 249 - 307).

Дар ин боби кори диссертатсионӣ муаллиф муайян мекунад, ки чанбаи муҳими танзими иқтисодии соҳаи муҳити зист ташкили салоҳиятдори маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ ба ҳифзи муҳити зист мебошад. Дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ, имкониятҳои маблағгузорию буҷет хеле маҳдуданд ва вазифаи давлат таъмини механизми самарабахши

маблағгузори ҳифзи муҳити зист аз ҳисоби корхонаҳои ифлоскунанда мебошад (сах. 258).

Дар диссертатсия муаллиф меҳисобад, ки истифодаи системаи андоз барои ифлосшавии ҳаво ва об хеле мураккаб мебошад. Он аз муайян кардани пардохт барои як воҳиди ифлоскунӣ барои ҳамаи манбаъҳо то дараҷае, ки хоҳиши кам кардани хароҷот ба хоҳиши умумии ифлосшавӣ барои ноил шудан ба стандартҳо оварда мерасонад, иборат аст. Низоми андоз дар муқоиса бо системаи дастовардҳои маъмурии стандарти МРЕ ё МРС ду бартарии асосӣ дорад (сах. 262).

Муаллиф баррасӣ менамояд, ки мавҷуд набудани дастрасии ҷамъиятӣ ба иттилооти экологӣ яке аз сабабҳои сатҳи баланди қонуншиканиҳо дар соҳаи ҳифзи табиат мебошад. Чунин қонуншиканиҳо, махсусан дар байни сокинони нуқтаҳои аҳолинишини минтақаҳои муҳофизатшаванда ва ҷангалҳои наздик, инчунин дар байни моликон ва соҳибони корхонаҳои зиёде, ки дар давраи гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ ба назар мерасанд, маъмуланд. Афзоиши ҳамасола вайронкунии Қонун “Дар бораи ҳифзи табиат” нишонаи безътиной ба мушкилоти экологӣ мебошад (сах. 292 - 293).

Дар қори диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудааст, ки бо мақсади беҳтар кардани сохтор ва фаъолияти механизми ташкилӣ ва иқтисодии бозори экологии вилояти Сугди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назари мо бояд Агентии махсусе таъсис дода шавад, ки ба воридсозӣ, мутобиқсозӣ ва тағйир додани технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ мусоидаткунанда, инчунин мониторинги риояи қонунгузори экологӣ оид ба сатҳи минтақавӣ ва миллӣ ваколатдор бошад (сах. 296).

Дар хулосаи диссертатсия аз тарафи муаллиф натиҷаҳои асосии қори диссертатсионӣ қоркард гардида, тавсияҳо барои истифодаи амалии таҳқиқот пешниҳод карда шудааст.

7. Эродҳо ва ҳолатҳои баҳсталаб доир ба шаклگیری диссертатсия.

Ба андешаи мо дар диссертатсия дар баробари ҳалли масъалаи муҳими иқтисодию иҷтимоӣ баъзе камбудҳои алоҳида ва андешаҳои баҳсталаб ба назар мерасанд, ба монанди:

1. Дар доираи қори диссертатсионӣ барои боз ҳам асоснок кардани натиҷаҳои он хуб мебуд, агар таҷрибаи ҷаҳонии танзими омилҳои экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ миқтақа дар зербоби алоҳида таҳқиқ мегардид.

2. Қисми назариявии рисола хеле хуб мебошад, вале дар ин қисм тақмил ё инкишофи назарияи иқтисодии мушаххас мушоҳида намешавад.

3. Аз рӯйи бобҳои рисола хулосабарорӣ карда нашудааст. Аз ин лиҳоз, талаботи Низомномаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳияи корҳои диссертатсионӣ рӯя намегардад.

4. Дар доираи таҳқиқи асосҳои институтсионалии ташаккули низоми экологӣ дар иқтисодиёти минтақаҳо муаллиф бояд нақши институтҳои соҳаро муайян менамуд. Аммо, шиносӣ ба таҳқиқот нишон медиҳад, ки ин усули таҳқиқ истифода нашудааст. Хуб мешуд агар муаллиф таъсири институтҳои расмӣ ғайрирасмӣ ба низоми экологӣ муайян менамуд.

5. Дар матни кори диссертатсионӣ муаллиф чунин баён менамояд, ки бисёр баҳсталаб мебошад: «Таҷрибаи мавҷудаи кабудизоркунӣ чӣ дар ҷумҳурӣ ва чӣ дар берун аз он ханӯз кам буда, асосан бо тадбирҳои маҳаллӣ маҳдуд мешавад; андешидани чораҳои алоҳидаи маъмурию ҳуқуқӣ, иҷозатномадиҳии баъзе намудҳои фаъолият, қисман аттестатсияи сифати маҳсулот, қабул ва қисман ҳал намудани баъзе барномаҳои мақсадноки экологӣ, оғози рушди бозори молҳо ва хизматрасониҳои экологӣ, соҳибкории экологӣ мебошад» (сах. 54). Дар ин ҷумлаи диссертант ба фикри мо ҳатогии услубӣ имлогӣ ҷой дорад.

6. Дар матни кори диссертатсионӣ хулосабарорҳои назаррасе низ ҷой доранд, ки дар хулоса ва тавсияҳои тадқиқот пурра дарҷ нагардидаанд. Агар ин хулосаҳо аз ҷониби муаллиф дар хулосаи кор ва тавсияҳои умумии диссертатсия ба назар гирифта мешуданд, боз ҳам натиҷа ва тавсияҳои кори диссертатсионӣ пураҳамият мегардид.

7. Дар диссертатсия ҳатогиҳои имлоӣ, грамматикӣ ва техникӣ воমেҳуранд.

Таъкид кардан зарур аст, ки эродҳои дар боло зикр гардида хусусияти тавсиявӣ дошта, аҳамияти илмӣ ва амалии диссертатсияро паст намекунанд.

8. Мутобиқати диссертатсия ба тартиби додани дараҷан илмӣ.

Умуман, бояд кайд кард, ки кори диссертатсионии Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ (*Маҳмадалиев Бахтиёр Набиевич*) таҳқиқоти илмии мустақилона ва пурра анҷомёфта мебошад, натиҷаҳои ба даст овардашуда дорон навоари илмӣ ва аҳамияти амалиро дар худ инъикос мекунанд, ки ба ҳалли муаммоҳои тақмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа мусоидат менамояд.

Автореферат ва корҳои аз ҷоп баровардаи муаллиф дар худ таркибу мундариҷаи асосии диссертатсия ва навгонии илмии онро ифода менамоянд. Диссертатсия сохтори мантиқан мукамал дошта, натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф арзиши илмӣ доранд, ки асосҳои назариявӣ

методӣ ва амалии такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақаро таракқӣ медиханд.

Дар асоси маълумоти дар боло зикршуда хулоса карда мешавад, ки диссертатсия дар мавзуи «Такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа: назария ва амалия» барои дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои иқтисодӣ ба талаботи «Низомнома дар бораи тартиби додани дараҷа ва унвони илмӣ» - и Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ (*Маҳмадалиев Бахтиёр Набиевич*) сазовори дараҷаи илми доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.03 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ,
д.и.и., профессори кафедраи
таҳлили иқтисодӣ ва омили
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Шириншоҳ Шохтемур

Самандаров И.Х.

Нишонии донишгоҳ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиё-
бони Рӯдакӣ, 146. Тел: +992 (37) 224-72-07; E-mail: rectortau31@mail.ru.

Имзони д.и.и., профессор Самандаров И.Х. расматдиқ менамоям:

Сардори шуъбаи таъминоти ҳуқуқ
ва кадрҳо

Раҷабова Н.А.